

REFLEXIONS SOBRE LA RESTAURACIÓ DEL PATRIMONI ARQUITECTÒNIC

JORDI BONET I ARMENGOL

Acadèmic Corresponent

Excm. Sr. President, Il·lms. Srs. Acadèmics de la Real Acadèmia de San Carlos, Sres. Srs.

És per a mi una gran satisfacció trobar-me de nou en aquesta Sala d'Actes, precisament amb l'ocasió de rebre la distinció que significa haver-me elegit acadèmic corresponent de la Institució que des de les terres germanes de València va aportar generosament fa més de 200 anys l'experiència acadèmica i, sobretot, la sensibilitat i tècnica, ajudant als inicis de l'Acadèmia que Catalunya encara no havia pogut aconseguir. Em cal doncs, en primer lloc, manifestar el meu agraïment institucional i personal. Gràcies... moltes gràcies!

M'ha semblat que podia aportar en aquest acte unes reflexions sobre un tema que ha ocupat moltes hores de la meua vida professional, és a dir, parlar de la restauració arquitectònica. Ha estat per a mi un tema que gairebé he viscut des de joventut. Mon pare estudià a l'Escola Superior d'Arquitectura de Barcelona, però per circumstàncies familiars es formà al costat del gran arquitecte Josep Puig i Cadafalch, i allí aprengué a estimar el patrimoni arquitectònic i va traspassar-me'n l'interés. En el decurs de l'exercici de la meua professió he pogut dedicar-me a aquesta tasca difícil. S'inicià amb el meu servei militar al Pirineu, concretament a Toses, on l'any 1950 al restaurar la seva església parroquial vaig tenir la sort de descobrir les pintures romàniques del seu absis que ara són al Museu Nacional d'Art de Catalunya. Una dedicació que va culminar amb el pas, durant una legislatura, com a primer Director general del Patrimoni Artístic i Cultural de la Generalitat de Catalunya del 1981 al 1984.

Una tasca difícil, delicada i apassionant, que demana prudència, estudi i sobretot dedicació i esforç en tots sentits.

I és que la restauració o rehabilitació d'un edifici pot plantejar diversitat de problemes. No només els d'ordre tècnic o derivats de la tecnologia, sinó també problemes polítics, urbanístics i econòmics a més dels d'ordre estètic i ètic. És, doncs, una feina singular i altament complexa.

Cal començar per dir que qualsevol edifici, és lògicament, la resposta que es dona amb un projecte, a la finalitat i utilitat a la qual deu servir. No té res a veure un immoble destinat a acollir una església, amb un mercat, una estació o un hospital, una escola, un museu, un palau, una fàbrica, un habitatge unifamiliar o plurifamiliar, etc.

Sens dubte en un moment determinat i per raons diverses un edifici pot quedar obsolet, oblidat, i deixar de ser útil a la funció per la qual es construí i s'abandona. Un edifici abandonat, sigui de l'administració o d'un particular, si no es manté, més d'hora o més tard, s'encamina a la destrucció.

Les causes del seu deteriorament poden ser diverses: des del temps, amb l'agressió dels agents atmosfèrics, l'abandó institucional; com també les guerres i revolucions o els efectes catastròfics produïts per la natura...

Front a l'abandó són diverses les raons ètiques que sovint proposen no invertir-hi, però també altres raons estètiques o històriques poden influir en conservar-lo. Què cal fer si es tracta d'un monument més o menys reconegut? Quin nou ús pot ajudar a que no es destrueixi? Quins avantatges o inconvenients poden sorgir d'una decisió encertada o desencertada?

Perquè un edifici i més si es tracta d'un monument, té no sols un valor intrínsec, sinó que pot tenir un valor històric o artístic de gran importància.

Pot ser interessant esmentar que a finals del segle XIX s'empreguà l'obra d'acabar la façana i cimbori de la Catedral de Barcelona, que havia quedat aturada als inicis del segle XVI. Existia un projecte del mestre Carli que es conserva a l'arxiu catedralici.

Participà en el concurs convocat l'arquitecte Joan Martorell, que presentà un projecte que dibuixà Gaudí. S'obrí una gran polèmica. Actualment ningú recorda el que passà i en general la solució que es realitzà, deguda a l'arquitecte Font i Gumà, és acceptada, potser perquè era la més discreta.

Fa vuit dies vaig assistir en la inauguració del nou edifici del Centre de Restauració de bens mobles de la Generalitat de Catalunya a Sant Cugat del Vallès i el seu director, Josep Ma. Xarrié plantejava la necessitat de la conservació, per tal d'evitar la restauració, i per això em sembla important dedicar-hi uns instants per ajudar a donar consciència d'aquella realitat. Crec que cal insistir en ajudar a pendre consciència que conservar és primordial i sobretot econòmicament representa un estalvi considerable. L'exemple d'aquest edifici modernista centenari, seu de la Caixa de Sabadell, és mostra eloqüent de conservació. Cal dir que manté el mateix ús i destinació pel qual fou construït.

Quines poden ser les possibilitats de restauració o rehabilitació, d'acord amb la nova destinació a donar a un edifici? I com s'haurà de realitzar la restauració si es volen exigir serveis i aspectes sovint contradictoris amb la realitat d'aquest edifici? Com reutilitzar un castell per fer-ne un hotel?

L'acció rehabilitadora pot ser política, econòmica i utilitària. Així, l'ús inicial pot fins i tot recuperar-se; però també un nou ús pot significar donar-li una nova vida. I cal tenir en compte que poden ser moltes les exigències tècniques, procedents de l'estructura dels sistemes constructius existents, que poden complicar el resultat.

Sigui la que sigui l'opció a prendre, és absolutament necessari conèixer l'edifici amb profunditat i això no és fàcil. Sense un estudi a fons de l'ús inicial i les raons per a les quals va ser pensat i construït,

les circumstàncies que ha viscut, és a dir, la seua història, el seu estat de conservació, la seva estructura, els materials de construcció que s'han fet servir, etc. Sense aquests coneixements serà molt difícil d'obtenir un bon resultat.

Rilke deia que no es podia conèixer un poema si no s'aprèn de memòria, i un col·lega arquitecte i poeta em deia: "És impossible conèixer un poema fins que no s'ha traduït". O sigui, que s'ha d'aprofundir en els detalls i en el conjunt. Sovint es prenen moltes decisions sense conèixer un edifici. Això és d'una greu responsabilitat que correspon a tècnics, promotors i polítics. I crec que seria bo que els arquitectes fossim com una mena de consciència, que acudís positivament en ajuda dels que generalment prenen la decisió

Per conèixer bé un edifici s'ha de pensar en un equip pluridisciplinar i per tant en la responsabilitat d'uns arqueòlegs i historiadors, segons el cas i també d'altres agents i experts en diverses matèries. I tot això s'ha de fer en un temps raonable, tot prenent les precaucions més necessàries per tal d'evitar una major degradació.

Si es tracta de la rehabilitació d'un edifici públic al qual s'ha de canviar l'ús, comporta amb escreix problemes tan diversos que és difícil d'establir una normativa. I per això, cada cas s'ha de tractar especialment, i sovint amb més atenció que un de particular. És però sempre necessària una extrema sensibilitat i un respecte total, i no sols de la seva imatge externa. Si la intervenció comporta un cost que pot semblar excessiu, s'ha d'avaluar també allò que pot significar des del punt de vista històric i sobretot per afavorir la conservació del Patrimoni.

D'aquí vé la meua crida a la investigació sistemàtica en relació a la reutilització dels monuments, ja que el projecte a realitzar ha de compensar l'esforç realitzat.

Des de transformar un mercat en una gran biblioteca o restaurar un teatre romà per adaptar-lo a les representacions teatrals d'avui, o l'adaptació d'un Museu a partir d'un edifici històric o fins i tot d'una estació, o bé transformar un castell en hotel, etc, fa indispensable una investigació completa. I això evidentment comporta un cost que pot ser elevat i sovint a crítiques i problemes greus.

Presentaré alguns exemples d'obres en les quals he intervingut. Són de restauració i reutilització; unes ben directament, altres fins i tot actuant com a promotor en nom de l'Administració.

Des de la restauració i reutilització d'una casa fortificada –el castell de Porqueres– al costat de l'estany de Banyoles, amb la complicació de ser un jaciment arqueològic, per transformar-la en la casa d'una família d'un empresari local, a la restauració d'un antic complex agrícola medieval que pertany a l'Abadia de Montserrat, el Molí de l'Albereda, en un indret que fou testimoni d'una llarga batalla de la guerra de successió a la corona d'Espanya a principis del segle XVIII.

També d'un dels palaus neoclàssics barcelonins, situat a la Rambla i que és avui la seu de la Direcció general del patrimoni de la Generalitat. Un edifici de 6.000 m² que construí el darrer terç del segle XVIII l'arquitecte Josep Mas i Dordal pels marquesos de Moja i que passà un segle més tard a residència del marques de Comillas i posteriorment al Comte de Güell. Per diverses causes s'abandonà i sofrí l'incendi parcial i la degradació, però que, sortosament restaurat és ara un edifici administratiu.

A Europa el Patrimoni és enorme i no tot es pot demanar a l'Administració per a la seva salvació i manteniment. Però hem d'admetre el repte gràcies a les possibilitats de l'actual tecnologia per actuar amb el màxim de respecte al passat i alhora amb la confiança en el bon treball i la imaginació dels arquitectes.

Actualment a Barcelona, i a moltes ciutats espanyoles, la reutilització és freqüent. Sovint es donen bons resultats, però també hi han crítiques importants ja que no és fàcil d'encertar-ho.

En els èxits i fracassos i en l'esforç econòmic que aquestes obres plantegen sempre hi és present l'encert o desencert de la decissió presa, perquè actuar no és fàcil i l'arquitecte sovint es troba entre opcions contradictòries.

Des d'el meu parer, no s'ha de renunciar a la tecnologia i als nous materials, però tampoc s'ha de desestimar la tecnologia i els sistemes i materials tradicionals: la pedra, la fusta, la ceràmica. Com,

doncs, s'ha d'actuar, sobretot si hi ha opinions diverses en relació a aquesta temàtica?

Es pot o no, per exemple, considerar correcta la substitució dels pinacles de la Santa Capella de Sant Lluís de París o de les cresteries del Duomo de Milan per les formes estilitzades de ciment moldejat en lloc de reproduir exactament aquests elements arquitectònics amb pedra de la mateixa pedrera? Si uns elements repetits han desaparegut o estan en un estat ruïnós poden substituir-se per uns de nous del material original? En aquest darrer cas unes intervencions fetes al segle XIX per ajudar amb l'ús del ferro al manteniment d'aquelles cresteries provocaren un desastre per causa de l'oxidació. En substituir-se per l'acer inoxidable gairebé 80 anys més tard, tampoc donà resultat. Darrerament sembla que el titani ho resoldrà. En bona part la polució i la humitat han provocat el problema.

I és que tornar al seu origen l'aspecte formal de la construcció també planteja problemes. I cal preguntar-se si és aquesta l'opció que sempre s'ha de prendre.

Un dels problemes que sovint apareix en els grans monuments és el de les grans transformacions que aquests han sofert en el decurs dels segles. Faré referència als Monestirs que conec: el de Ripoll i el de Sant Pere de Rodes.

Què cal fer? Mantenir tot el que queda o només la part més important des del punt de vista artístic o arqueològic? Intentar reproduir el que hi hagué? Reedificar el que subsisteix? Amb elements nous? Amb tot el que això implica?

També és important prendre decisions com, per exemple, la de restituir al seu lloc els elements de pedra de grans dimensions que per una raó o altre estan dispersos. Penso amb el Temple d'Olimpia que un terratrèmol va destruir amb els tambors de les columnes que es conserven encara allí on quedaren després del desastre.

És també necessari que el conjunt de ciutadans estigui sensibilitzat a favor del Patrimoni monumental, així com d'actuacions que salvin l'essència dels edificis, que per diverses raons històriques estan en perill. Perquè intervenir i invertir en aquest Patrimoni a llarg termini sempre dona bons resultats. Però

també és necessari que els arquitectes siguin capaços de renunciar a protagonismes innecessaris.

Crec que allò desitjable és obtenir un resultat en el qual no sigui possible adonar-se de la intervenció realitzada. Que aquesta sigui acceptada com si no s'hagués fet. M'atreveixo a dir que no és de fiar una intervenció genial. Només de tant en tant apareix un geni, però sovint molts arquitectes pensen que les seves idees són genials.

Per això aconseguir que la intervenció de l'arquitecte permeti passar com a desaparebuda serà un èxit en la major part d'intervencions. Però també convé recordar la conveniència de que els promotors i polítics sàpien renunciar a rendiments econòmics o polítics immediats.

El cas extraordinari de la Catedral de Santiago de Compostela és ben il·lustratiu. Allà el romànic i el barroc van aconseguir un híbrid, "però que híbrid", m'havia comentat el Conselleiro de Cultura gallego. Tanmateix això passa de tard en tard.

No hi ha protu, però, que l'arquitecte sigui capaç de realitzar el que he explicat, perquè hi ha una mà d'obra que ho ha de portar a terme. És indispensable per a la restauració **recuperar** els oficis que s'estan perdent: guixaires, estucadors, fusters, ferrers i metallistes, pintors i decoradors, dauradors, ceramistes, picapedrers i marbristes, i vitrallers i naturalment, els paletes. I, sens dubte cal tindre en compte els materials i les possibilitats tecnològiques.

En relació als oficis puc explicar la meritòria tasca que fa pel territori de Catalunya "l'Institut Gaudí de la Construcció". És una fundació privada promoguda per les empreses de la construcció i els sindicats, i que té el suport del govern autonòmic i dels municipis repartits per la nostra geografia. És un tema que no és fàcil, però que demostra com cal confiar en l'esforç de molts. Crec que hi ha altres institucions per Europa que treballen en aquest sentit.

Com en qualsevol disciplina és sempre profitós mantenir el contacte, intercanviar experiències a diferents nivells. Això a Europa es relativament fàcil. Aquest tipus de relacions es van intensificar per a mi sobretot després d'haver estat a la Direcció General del Patrimoni Artístic i Cultural de Catalunya. Haver assistit a diverses reunions internacionals on

he escoltat i conegut tal com s'han abordat i resolt molts problemes m'ha enriquit positivament.

És molt interessant escoltar, per exemple, com es resolgué la restauració dels daurats de la cúpula dels Invàlids de París o les diverses intervencions fetes a Versailles o al Mont Michel, que s'omplen de turistes provocant problemes impensables. O bé petites intervencions a una església romànica o la conservació i revalorització d'un camp arqueològic, o les possibilitats d'un "Iron Vallery" a Anglaterra, el que es fa a Rússia i el que s'ha fet a Roma per acollir-hi els pelegrins del passat any Sant. Es mobilitzaren enormes recursos econòmics per netejar les grans façanes en conjunt i en detalls, del Vaticà i dels grans temples renaixentistes i barrocs, els frescos i escultures des de la plaça del Campidoglio, al Palatino, a la Domus Aurea o la capella Sixtina.

A Espanya ara es fa un gran esforç amb el denominat "Plan Catedrales". A Girona i em plau remarcar-ho, la Ciutat Vella reviu amb els seus carrerons i antigues cases senyoriales recuperades, malgrat la dificultat d'accés. Les mateixes façanes sobre el riu Onyar han millorat sensiblement el seu aspecte. Per què no seguir amb més intensitat aquest camí?

Sabem que el manteniment del "parc monumental" és quelcom molt costós. Als edificis on l'ús d'una bona pedra els manté en bon estat, la problemàtica és menor, però quan els revestiments, arrebossats i pintura o la deficient qualitat de la pedra van sumats a les humitats i aparèixen fissures a la fàbrica, problemes a les estructures de fusta o ferro, etc, tot es complica i dona lloc fàcilment a la llei del "mínim esforç" que es tradueix en el desig d'enderrocar i construir de nou. Malgrat tot, és necessari l'esforç econòmic i mental- del que anomenem **rehabilitar, restaurar o reutilitzar**. Són tres paraules que no volen dir el mateix, però que mostren solucions complementàries, que justifiquen una determinada política i opcions diferents, encara que en gran part són similars.

Allà on les intervencions s'han fet amb encert és perquè primer va existir un estudi pluridisciplinar de cada tema. Historiadors i arqueòlegs, arquitectes i promotors, les Comissions de Monuments i sobretot una voluntat popular de "salvaguardar" allò que s'ha de considerar com a "propi", com a demostració

d'una singularitat i d'una història amb els seus alts i baixos, moments d'apogeu i de fracàs estrepitosos.

A cada ciutat i a cada país hi ha una arquitectura amb determinades característiques que ha configurat les ciutats i pobles, que ens mostra precisament el que s'ha realitzat i que és, sí més no, la història pròpia de cadascú, sovint carregada d'aparences en l'aspecte general, en la qualitat dels materials que s'han fet servir i en l'aspecte formal –el que s'acostuma anomenar “estil”–. Les restauracions s'han fet amb les influències normals i raonables que comporta cada època des de l'ús de l'arquitectura neomedievalista a les innovacions del ferro i del vidre dels nous materials actuals i tot això amb èxits i fracassos.

Amb el pas de situacions de destrucció deixades per les guerres, els incendis i el pillatge a tants llocs, i també en aquesta franja de terra de pas que és la riba occidental de la Mediterrània. Ara, però, hi ha la voluntat, primer d'alguns, però que va augmentant, de recuperar la nostra aportació a l'arquitectura i al patrimoni, i per la qual em permeto assegurar que existeix un gran camp d'actuació en el que qualsevol forma de reutilització, de rehabilitació i restauració, obri grans possibilitats de futur.

Ultimament Barcelona viu l'atracció que comporta la valoració del seu patrimoni modernista. És quelcom que està en alça i que multiplica sobradament el que s'ha invertit econòmicament en la seva restauració i rehabilitació. Allò que és propi i que té qualitat i mereix visitar-se. Cada vegada més, es creu que únicament es pot sobreviure dins la diversitat de l'obra de creació que és enriquidora. I la creativitat es desprén i és conseqüència sobretot de la fidelitat a les pròpies arrels.

S'ha restaurat la casa Milà, la Pedrera i la major part de l'obra de Gaudí i dels grans arquitectes del Modernisme. He intervingut en la restauració de la

casa Garriga Nogués, construïda a principis del segle XX per un banquer, per fer-ne la pròpia residència amb pisos de lloguer. Obra d'un bon arquitecte eclèctic, Enric Sagnier, que fou el preferit de l'alta burgesia barcelonina. L'edifici havia sofert l'abandonament com tants d'altres. Ara és seu de la Fundació Enciclopèdia Catalana. Un treball pel que vaig merèixer el Premi Ciutat de Barcelona, i que estimula amb l'exemple a la recuperació que va creixent.

Un altre exemple és el de la fàbrica Aimerich Amat de Terrassa, obra singular de l'arquitecte modernista Monconill. De gran superfície, amb unes amplíssimes cobertes amb voltes catalanes en forma de “shed” i en el quals els arquitectes Margarit i Buxadé han actuat i transformat en el Museu de la Ciència i de la Tècnica.

Tots vostès tenen aquí també un patrimoni que mereix atenció i dedicació, que és un signe d'identitat i per això és valorat. Conec part del que es fa i s'està fent i em plau d'encoratjar-los a seguir. És necessari convèncer la ciutadania, els promotors, els polítics, que invertir en la rehabilitació i restauració del patrimoni a llarg termini també és rendible en escriure.

Finalment em plau presentar l'última intervenció restauradora en que he participat, concretament la restauració i trasllat de les escoles provisionals del Temple de la Sagrada Família. Una petita però extraordinària obra d'Antoni Gaudí que fou incendiada i sofrí la destrucció total de les cobertes el juliol del 1936, i que sortosament avui és admirada per milers de visitants. El video que es presenta ens explica la història i l'esforç desplegat en una operació difícil i compromesa.

Gràcies de nou per la distinció rebuda, que em fa sentir més proper als valencians. Que la llum i el color mediterrani continui fructificant a través de les Belles Arts.